JIHADISTER SOM STATSBYGGERE

IS VERSUS AL-QAIDA

Det siste tiåret har vi sett en oppblomstring av «stater» etablert av ekstreme jihadistgrupper, som rokker ved noen vedtatte sannheter om jihadister og opprørsstyrer.

FAGFELLEVRDERT ARTIKKEL av MATHILDE BECKER AARSETH

MELLOM 2014 OG 2017 BYGGET Den islamske staten (IS) ett av de mest avanserte statsapparatene som noen gang har blitt skapt av en opprørsgruppe. Den ekstreme jihadistgruppa la under seg et område på størrelse med Storbritannia – et hjem for opptil åtte millioner irakere og syrere – som gruppa styrte med en blanding av kalkulert maktspill og sjokkerende brutalitet. Men det å ta kontroll over og styre en sivil befolkning var ikke bare en bieffekt av militær og økonomisk dominans for IS, det var helt sentralt i gruppas prosjekt. Departementer og direktorater ble satt opp, og ifølge IS-propagandaen ble de fylt med ansatte som var trent opp til å realisere ideen om en stat styrt etter gruppas forståelse av sharia.¹ Flere titalls tusen dokumenter med IS-stempel ble produsert i gruppas jihadistiske byråkrati i Irak og Syria,² og etterlot et inntrykk av et systematisk, effektivt og strømlinjeformet styre – til tross for at «staten» var i kontinuerlig krig langs alle sine grenser, som var i stadig endring.³

Selv om IS ofte har blitt fremstilt som en eksepsjonell gruppe, er det ikke nytt at opprørsgrupper

av ymse slag forsøker å styre den sivile befolkningen de tar over. Tvert imot, en påfallende stor andel av opprørsgrupper verden over har forsøkt å konstruere «stater» hvor de regulerer siviles liv på ulike måter. Opprørsstyrer (*rebel governance*) over sivile fyller hele spekteret, fra primitive ministater til sofistikerte byråkratier. Disse formene for styre varierer fra å først og fremst tilby lov og orden gjennom politistyrker og domstoler til å love en rekke offentlige tjenester og utstede dokumenter i et forsøk på å utkonkurrere sentrale myndigheter. De siste årene har forskningsbasert litteratur om slike opprørsstyrer vokst. Forskere har i økende grad begynt å se på krigssoner som arenaer der nye former for orden og makt skapes og blir utfordret – ikke politiske svarte hull hvor kaos råder i fravær av en sentral statsmakt.⁴ Noen har søkt å forklare variasjoner i opprørsgruppers bruk av vold eller deres forhold til sivile.⁵ Opprørsgrupper har av noen blitt kategorisert som

Folk i den tidligere IS-styrte byen Mosul.

enten «aktivister» eller rene utnytttere av sivile og ressurser.⁶ William Reno dro i sin studie fra Liberia et skille mellom såkalt «predatory» opprørsgrupper, som kun styrer sivile for egen vinning, og statsbyggende grupper som forsøker å legitimere sitt styre blant sivile.⁷ Is og al-Qaida er underlagt de samme faktorene som former opprørsstyrer mer generelt. Et sentralt problem for alle grupper er hvordan de skal balansere umiddelbare strategiske og militære mål med langsiktige planer om å tilby en «stat» for innbyggerne.

Oppfatningen om at bare en anerkjent stat kan bygge institusjoner og tilby tjenester har dominert.

Det å styre sivile i institusjoner innebærer en rekke pragmatiske valg som kan gå på akkord med gruppas militære interesser eller ideologiske image, noe jeg vil gå nærmere inn på i denne artikkelen.

Siden folkeopprørene brøt ut i de arabiske landene i 2011 har borgerkrigene i Syria, Libya og Jemen fragmentert statsmakten i disse landene og etterlatt store områder utenfor statenes kontroll. Det er spesielt én type opprørsgruppe som har skilt seg ut som spesielt ivrig i å etablere ministater, kontrollere territorium og styre sivile i tomrommet som har oppstått.⁸ Jihadistgrupper av ulike avskygninger har gjort statsbygging til en viktigere del av sin kommunikasjon mot verden, og et rekordstort antall jihadistiske «mini-stater» har blitt erklært. Innledningsvis gir artikkelen et raskt innblikk i de viktigste kjennetegnene på opprørsgrupper som styrer, og spesifikt jihadistiske opprørsgrupper. Hvordan har de to dominerende jihadistbevegelsene i vår tid, al-Qaida og Den islamske staten (Is), balansert ideologi med

pragmatisk statsbygging i noen av de tilfellene de har utropt «stater»? Det er kjent at det finnes viktige ideologiske forskjeller mellom de to bevegelsene i deres tilnærming til statsbygging og sivile. Samtidig viser min forskning at ideologiske overbevisninger ikke er statiske størrelser for noen av dem, men at både Is og al-Qaida reagerer på forhold på bakken, og dermed justerer både sine respektive ideologier og handlemåter. Dette utfordrer den strenge dikotomien mellom «predatory»-grupper og statsbyggende grupper. Det er også en utbredt oppfatning om at jihadistiske grupper nødvendigvis er mer ideologisk fastlåste enn andre typer opprørsgrupper. Nelly Lahoud har for eksempel hevdet at jihadister er dømt til å mislykkes som statsbyggere nettopp fordi de blir fanget av sine egne, rigide religiøse forestillinger.⁹ Jihadismen oppfordrer enkeltpersoner til å handle på egen hånd og reise for å delta i hellig krig, og tradisjonelle autoriteter er mindre viktig. Dette står i kontrast til mange islamistgrupper som vektlegger fellesskap, *jamaa*. Ifølge Lahoud gjør denne individualismen, sammen med fokuset på å erklære andre vantro, *takfir*, at jihadister kjører seg fast i en uunngåelig blindgate. Hva som er «ekte jihad» forblir et stridsspørsmål, og hver jihadist er like militant i sitt syn. Det gjør at forsøk på pragmatisk statsbygging smuldrer opp i intern konflikt, mener Lahoud.

Denne artikkelen er bygget på en rekke intervjuer gjort i Irak i 2016 og 2018, i tillegg til analyser av administrative dokumenter og propagandakilder produsert av Is og al-Qaida-grupper, og eksisterende forskning og medieartikler.¹⁰ Intervjuobjektene er sivile som i tidsrommet 2014–2017 bodde lengre perioder i «Is-hovedstaden» Mosul, og hadde kontakt med administrasjonen som Is forsøkte å sette opp i den største byen under sin kontroll. Mange områder som er eller har vært styrt av opprørsgrupper er

fortsatt krigssoner, noe som skaper begrensninger for empirisk baserte studier fra disse områdene. Dette gjør at mye forskning er basert på mediekilder eller kilder produsert av opprørsgruppene selv. Denne artikkelen er delvis basert på intervjuer med 48 personer fra Mosul som jobbet i utdannings- eller helsesektoren under is mellom 2014 og 2017, i tillegg til en rekke sivile som oppholdt seg i byen i mer enn seks måneder av denne perioden. Blant intervjuobjektene er også irakiske politikere og forskere. Øyenvitneskildringer fra sivile som opplever institusjoner drevet av jihadistgrupper, kan gi viktig innsikt i hvordan et opprørsstyre utspiller seg i praksis. Is-dokumenter er hovedsakelig hentet fra Aymenn Jawad al-Tamimis åpne arkiv.¹¹

JIHADISTER SOM STATSBYGGERE

Denne artikkelen baserer seg på Nelson Kasfirs definisjon av opprørsgrupper som «bevisst koordinerte grupper» som deltar i langvarig voldelig konflikt med det mål for øyet å oppnå ubestridt kontroll over et landområde innad i en eksisterende stat.¹² Det at ekstreme, voldelige grupper som is og al-Qaida betegnes som «opprørsgrupper» betyr ikke at jeg ikke anser dem som terrorgrupper. Derimot slutter jeg meg til Anthony Richards betraktning at «terror» best forstås som en metode for politisk vold – ikke i seg selv det mest sentrale for en spesifikk ideologi eller gruppe.¹³ Den vekten is legger på statsbygging viser nettopp at organisasjonen ikke bør reduseres til sine terrormetoder, selv om is utvilsomt brukte terror for å rekruttere nye medlemmer, undertrykke sivile og som et våpen på slagmarken. Opprørsstyrer er, ifølge Kasfir, organiseringen av sivile i et opprørskontrollert område som går lenger enn ren utnyttning av befolkningen. Noen opprørsgrupper har ingen interesse av å faktisk styre sivile, men ser befolkningen kun som en mulighet til egen øko-

nomisk vinning – eller som et mål for etnisk rensning. Like fullt er det overraskende mange grupper som aktivt forsøker å legitimere sin sak blant befolkningen, og bygge noe som ligner statsstrukturer. Opprørsstyrer oppstår typisk i områder der sentrale myndigheter har en svak tilstedeværelse.¹⁴ I Midtøsten har opprørsgrupper forsøkt å styre deler av befolkningen i blant annet Irak, Syria, Jemen, Libya og Afghanistan. Likevel er det lite forskning på hvordan disse styringsforsøkene har sett ut i praksis. Opprørsgrupper eller «krigsherrer» har ofte blitt forstått først og fremst som destruktive aktører som utnytter maktvakuum i «mislykkede stater»,¹⁵ snarere enn grupper med politiske visjoner. Oppfatningen om at bare en anerkjent stat kan bygge institusjoner og tilby tjenester har dominert, selv om realiteten er at noen grupper faktisk leverer grunnleggende tjenester mer effektivt enn staten. Når opprørsgrupper utelukkende betraktes som en motsetning til staten, kan det skygge for en dypere forståelse av hvordan opprørsstyrer forsøker å legitimere seg overfor sivilbefolkningen.

Som Brynjar Lia har slått fast, har det lenge vært viktig for jihadistgrupper å erklære «stater», selv uten at de kontrollerer et landområde eller har stabil finansiering.¹⁶ Det kan dreie seg om alt fra et nabolag, en gruppe innsatte i et fengsel eller en flyktningleir, til store byer og landområder som huser flere hundre tusen mennesker.¹⁷ Veldig få av disse såkalte statene har overlevd i mer enn ett år. Før 2011 var det sjelden at jihadistgrupper faktisk kontrollerte territorium, for eksempel al-Shabab som kontrollerte det meste av Sør-Somalia og Taliban som kontrollerte 90 prosent av Afghanistan i 2000. Etter 2011 tok statsbygging gradvis større plass i jihadisternes propaganda. Borgerkrigene som brøt ut i kjølvannet av folkeopprørene i mange arabiske land ledet til kaotiske situasjoner preget av uklare maktforhold, noe som gjorde det mulig for ulike grupper å kontrollere til dels store

landområder. Samtidig førte konkurransen mellom ulike jihadistgrupper til at det ble et fortrinn å hevde at man styrte en stat, for å tiltrekke seg nye rekrutter utenfra og legitimere seg blant sivilbefolkningen. Jihadistiske «statsbyggere» skiller seg fra andre separatistgrupper verden over ved at de ikke nødvendigvis har som mål å styre et spesifikt område, de har ikke som mål å bli anerkjent av andre land, og de inviterer krigere verden over til å komme å delta i kampen.¹⁸ Etnisitet og nasjonal bakgrunn spiller mindre rolle enn personlig dedikasjon til saken.

Til tross for disse likhetene er det også avgjørende forskjeller mellom al-Qaida og IS i deres tilnærming til statsbygging. Al-Qaida ser seg selv som en spydspiss for den globale jihadistbevegelsen,¹⁹ i kampen mot det gruppa ser som en dødelig allianse av korsfarere og jøder. USA, hevder al-Qaida, kjemper en kulturell, religiøs, militær og økonomisk kamp mot den muslimske verden. Det viktigste er derfor å knuse denne «ferne fienden», før man kan gjenopprette kalifatet og styre hele Midtøsten i tråd med sharia. Osama Bin Laden plasserte seg selv på «folkets» side i denne kampen, han henvendte seg til vanlige folk, islamske lærde og stammeledere, og uttrykte bekymring for levekårene i muslimske land.²⁰ Han presenterte aldri et konkret politisk og sosialt program. Al-Qaidas sentrale lederskap, også etter Bin Ladens død, har ikke sett på seg selv som statsbyggere – inntil videre. Fokuset deres har vært på å sakte, men sikkert bygge folkelig støtte for en religiøs og sosial revolusjon som etter hvert vil gjøre det mulig å etablere et kalifat.²¹

Dette står i kontrast til IS og dens forløpere i Irak, som helt fra starten av har tegnet opp «den nære fienden» som sitt hovedmål. I IS sin propaganda er de «vantro» regimene i Midtøsten, sjiamuslimene og andre «frafalne» minoriteter og konkurrerende jihadistgrupper de største hindrene for å etablere et kalifat.²² IS sin tids-

horisont er drastisk kortere enn al-Qaidas. Grunnleggeren av det som ble til IS, Abu Musab al-Zarqawi, så den sekteriske krigen i Irak, hvor han mente kristne, jøder og sjiaer hadde konspirert mot sunnimuslimene, som et tegn fra Gud om at endetiden var på vei. Derfor mente Zarqawi at det hastet med å få på plass et kalifat for å gjennomføre «det siste slaget» og gjenopprette et islamsk rike.²³ Det var ikke bare mulig, men en plikt å opprette en islamsk stat, gjentok IS sin talsmann da gruppa erklærte et kalifat i 2014.²⁴ Det var også en plikt for alle «rettroende» muslimer i verden å emigrere til Syria og Irak for å delta. Det å styre en sivil befolkning i overensstemmelse med sharia var sentralt i IS sin kommunikasjon til nye rekrutter, det internasjonale samfunn og lokalbefolkningen.

Dette viser at al-Qaida og IS har ulike syn på territoriell kontroll. IS har forsøkt å kontrollere landområder helt fra starten av, og har i større grad konsentrert seg om ett spesielt landområde.

Bin Laden tvilte på Zarqawi, som promoterte grenseløs vold mot sivile dersom det tjente saken.

Det å kontrollere Syria og Irak ble etter hvert kjernen i IS sin ideologi, men ideologi og strategi flyter inn i hverandre og er vanskelige å skille. Gruppas narrativ om at sjiamuslimer er hovedfienden ga gjenklang blant en del sunnimuslimer i den pågående borgerkrigen i Irak, hvilket ga gruppa et klart fortrinn i sin søken etter lokal støtte.²⁵ Samtidig er det å kontrollere et sammenhengende landområde i seg selv strategisk viktig.²⁶ Det gjør det lettere å frakte våpen, varer og mennesker, og å kontrollere viktige naturressurser som i sin tur gjør staten mer økonomisk

levedyktig. Når gruppa etter hvert kunne presentere et bilde av en velfungerende, sammenhengende stat, gjorde rekrutteringen av fremmedkrigere et byks.²⁷ I motsetning til IS har ikke al-Qaida prioritert å kontrollere land-områder, men sett på det som et langsiktig mål å etablere et kalifat. Forskjellen er også tydelig i deres ulike syn på sivile. IS sin forløper ble grunnlagt av jordaneren Abu Musab al-Zarqawi rundt 1999, og ble i 2004 en irakisk undergruppe av al-Qaida, med en noe tvilende støtte fra Osama bin Laden.²⁸ Bin Laden tvilte på Zarqawi, som promoterte grenseløs vold mot sivile dersom det tjente saken, inkludert folkemord på sjiamuslimer og enkelte andre minoriteter, som jesidier. Dette var også et ledd i Zarqawis plan om å spre sektærisk kaos i Irak etter den amerikanske invasjonen. For å oppnå dette organiserte han bombeangrep mot amerikanske styrker, sjiamuslimer og det irakiske regimet, og IS sin forløper lyktes da også i å eskalere borgerkrigen mellom sunnier og sjiaer. Al-Qaida på sin side har ved flere anledninger tatt til orde for å unngå å drepe sivile hvis det er mulig. IS har derimot ikke gjort noe forsøk på å skjule sine massedrap på sivile, inkludert muslimer. Tvert imot har de gjort brutalitet til en markedsføringsstrategi. I et brev til Zarqawi i 2005 gjentok Zawahiri al-Qaidas standpunkt, som en reaksjon på henrettelsene av gisler i Irak:

«De muslimske massene vil aldri synes at nedslakting av gisler er spiselig. (...) Og ditt svar, og det er sant, er kanskje: Hvorfor skulle vi ikke spre frykt i hjertene til korsfarerne og deres hjelpere? Er ikke ødeleggelsen av landsbyer og byer, og deres innbyggere, ondere enn nedslakting av gisler? Er ikke klasebomber og syv-tonns-bomber og bomber med utarmet uran ondere? Og du har rett. Likevel, det endrer ikke det faktum at de fleste av våre støttespillere ikke forstår det. (...) Vi er i en krig, og mer enn halvparten av denne krigen foregår i mediene. Vi er i en mediekrig for å vinne

hjørtene til vårt umma».²⁹

Forskjellene som kom til uttrykk i brevet var kimen til det som skulle bli til IS. Etter hvert førte IS sin strategi til et kraftig tilbakeslag for gruppa, da amerikanske styrker allierte seg med sunnimuslimske stammer og trappet opp antallet soldater i landet. Mange av gruppas ledere, inkludert Zarqawi, ble drept i amerikanske angrep.

MOSUL, EN MILLIONBY UNDER IS-STYRE

IS sin forløper al-Qaida i Irak brøt med al-Qaida i 2013, blant annet på grunn av ulikt syn på drap på sivile og spørsmålet om når det var riktig å etablere et kalifat. Zarqawis nettverk gjorde fremstøt for å sikre kontroll over landområder allerede i 2004, og forsøkte å styre lokalbefolkningen i «islamske mini-stater».³⁰ Allerede i 2007 erklærte ISI at de hadde etablert syv departementer for styre av blant annet helsetilbud, olje, jordbruk og fiske.³¹ Selv om disse, og lignende forsøk, ble kortvarige på grunn av motstand fra amerikanske styrker og konkurrerende grupper, viste det hvor viktig territoriell kontroll var for gruppa. Da IS gjenopptok i 2012–2013, festet den grepet om Raqqa i Syria og områdene på grensen til Irak. Gruppa erobret snart store deler av de sunni-befolkede områdene i Nord- og Vest-Irak, inkludert millionbyen Mosul. I juni 2014 erklærte gruppas talsmann at et nytt kalifat var blitt en realitet.

Da det gjenoppståtte IS skulle bygge sin «stat» med hovedseter i Raqqa og Mosul, bygget de på sine erfaringer fra de tidligere, feilslåtte forsøkene. Denne gangen hadde IS sitt lederskap både erfaringen og ressursene som skulle til for å bygge mer formaliserte strukturer, med sentrale «departementer» som styrte aktiviteten i provinsene via lokale «direktorater». Gjennom lover som ble stadig strengere håndhevet utover i 2014, krevde gruppa absolutt konformitet og lojalitet både fra sivile og fra rivaliserende grupper. IS forsøkte å regulere de fleste aspekter

ved samfunnene den kontrollerte, og hevdet at den leverte rask og rettferdig rettergang i sine domstoler, selv når det innebar konfrontasjon med mektige grupper eller personer i lokalsamfunnet.³² Der andre opprørsgrupper i Syria og Irak hadde forsøkt å legitimere seg ved å dele ut mat og andre goder, var is en aktiv forvalter av ressursene gruppa hadde tatt kontroll over.³³ Innbyggerne i «kalifatet» fikk presentert en slags sosial kontrakt hvor de ble lovet beskyttelse og offentlige tjenester i bytte mot lydighet og skatter. Is hentet søppel, leverte vann og elektrisitet, og lovet et moderne helsesystem tilgjengelig for alle innbyggerne.³⁴ Men gruppa gjorde også drastiske grep for å forsøke å endre samfunnet i et lengre perspektiv, blant annet gjennom en total reform av utdanningssystemet.³⁵

Intervjuer med sivile fra Mosul som var i kontakt med is sine nye politistyrker og opplevde helse- og utdanningssystemet under gruppas styre, viser at is mislyktes i å gjennomføre mange av sine offisielle planer i Iraks nest største by. Det er viktig å merke seg at det som ble fremstilt som «is-institusjoner» i en by som Mosul var irakiske institusjoner som gruppa tok over og forsøkte å drive videre – oftest i en sterkt redusert form. Mange eksisterende institusjoner som gruppa vurderte som uviktige ble umiddelbart stengt ned. Dette var tydelig i utdanningssystemet, hvor brorparten av høyere utdanning ble stengt, med visse unntak som medisin og ingeniør-studier. I grunnutdanningen, derimot, utarbeidet is rundt seksti nye pensumbøker basert på sitt verdenssyn, som skulle brukes i undervisningen av barn og unge. Lærerne ble instruert i hvordan de skulle legge om undervisningen for å oppdra elevene i en militarisert tankegang, der elevene skulle bli soldater i kampen mot alt is definerte som uislamsk, inkludert sjiamuslimene, andre «vantro» grupper og vestlige land. Dette var en ambisiøs og ressurskrevende plan for ideologisk indok-

trinering av den unge befolkningen, noe som understreker is sin lange tidshorisont i styret av sivile, og viktigheten av nettopp ideologi i gjennomføringen. I realiteten møtte disse planene på stor motstand blant lærerne, foreldre og studenter, noe som bidro til at is besluttet å stenge ned grunnutdanningen i nesten hele perioden de styrte Mosul. Motstanden blant lærerne tok ulike former, fra å unngå å møte på jobb og oppfordre foreldre til å holde barna hjemme, til å forhandle med is eller organisere hemmelig undervisning basert på det gamle pensumet i private hjem. Flere lærere som åpent motsatte seg is-pensumet ble henrettet. En Mosul-lærer fortalte:

«Vår motstand mot is var hemmelig, det var en lukket sirkel mellom oss lærere, elevene og rektor. Vi ba de elevene vi stolte på om å bli hjemme fra skolen. Om det hadde blitt fortalt videre til is, hadde de halshugget oss.»³⁶

Helsesystemet under is var et eksempel på at en opprørsgruppes motstridende interesser kan få katastrofale konsekvenser. Sykehusene var viktige for å behandle sårede is-soldater, men samtidig en helt essensiell tjeneste for lokalbefolkningen. Is sitt «helsedepartement», *diwan as-sihha*, var ansvarlig for å utvikle en offentlig helsesektor, og «tilby alt som trengs for å forebygge og behandle sykdom», ifølge gruppas propaganda.³⁷ Leger og helsepersonell verden over ble oppfordret til å dra til kalifatet for å bidra.³⁸ Ifølge mine intervjuer var realiteten at is-medlemmer ble prioritert på sykehusene, noe som førte til at et stort antall sivile pasienter døde. En ansatt på et sykehus i Mosul fortalte:

«Det vanskeligste var å se at barn døde av leukemi fordi de ikke fikk medisinen de trengte [...] Jeg vet at de døde på grunn av is fordi is hadde cellegift-medisiner som de ga til is-medlemmer og deres barn. Is-medlemmer kunne få en spesiell resept fra diwan as-sihha, så deres barn overlevde».³⁹

En viktig grunn til at sykehusene i Mosul gradvis brøt sammen under IS-styret var at IS insisterte på å styre helsevesenet på detaljnivå etter sin ideologiske overbevisning. Det var total kjønns-segregering mellom kvinner og menn og full tildekking av kvinner, noe som gjorde arbeidsdagen til leger og sykepleiere nærmest umulig. Reglene ble imidlertid ikke overholdt like strengt for IS-medlemmer. Legene, blant annet en mannlig lege sitert under, beskrev absurde scener som oppsto:

«Jeg kunne ikke måle blodtrykket på en kvinne fordi hun ikke fikk lov til å vise meg armen. En gang kom ei 16 år gammel jente til akuttmottaket etter et luftangrep. Jeg skyndte meg til for å forsøke å redde henne, men jeg fikk ikke lov av IS fordi jeg var mann. Jeg argumenterte med at hun kom til å dø, men de sa at jeg skulle la henne dø, Gud bestemte. Jenta døde, og hver gang jeg tenker på det får jeg lyst til å gråte.»⁴⁰

Mosuls innbyggere hadde utstrakt kontakt med IS sine politistyrker i denne perioden, både moralpolitiet og IS-patruljer som skulle slå ned på generell kriminalitet. Også her opplevde mange sivile at IS sine tilsynelatende rigide regler ikke var like strenge for IS-medlemmer. Selv om det er eksempler på at IS-medlemmer ble straffet for overtramp, så gjaldt det sjelden høyerestående medlemmer. I IS sine domstoler var det ikke mulig å få en forsvarer eller å anke sin sak, og straffene ble ofte oppfattet som lite konsekvente. IS var også kjent for omfattende, uoffisielt salg av sigaretter, som de selv hadde forbudt:

«Jeg så en aksjon hvor IS konfiskerte en masse sigaretter. Så solgte de dem i et annet område. Broren min røkte, og han kjøpte sigaretter fra en mann tilknyttet IS.»⁴¹

Også i andre deler av samfunnet opplevde innbyggerne etter kort tid IS sitt styre som vilkårlig og ødeleggende. Tilgangen til grunnleggende tjenester som elektrisitet og vann ble dårligere over

tid. Avstanden var stor mellom IS sine løfter om en fungerende stat og situasjonen på bakken, slik den blir beskrevet av sivile. Likevel er det ingen tvil om at IS leverte et statsbyggingsprosjekt som var langt mer avansert og systematisk enn det gruppas forløpere hadde vært i stand til, og langt mer avansert enn konkurrerende grener av al-Qaida hevdet å gjøre.

AL-QAIDA-TILKNYTTETE STATSBYGGERE

Under Ayman al-Zawahiris lederskap har al-Qaida beholdt sin holdning til statsbygging som noe som tilhører fremtiden. Samtidig er det stor forskjell på hva det sentrale lederskapet har som sin hovedlinje, og det som skjer i de mer eller mindre løst affilierte undergruppene av al-Qaida som etter hvert har fått fotfeste over hele den islamske verden. Mange av al-Qaidas undergrupper har vært ivrige etter å styre lokalbefolkningen og sette opp noe som ligner statsstrukturer straks de kontrollerer landområder. To relativt «vellykkede» eksempler er al-Qaida på den arabiske halvøy (AQAP) og Jabhat al-Nusra i Syria, senere kjent som Jabhat Fatah al-Sham, og deretter Hayat Tahrir al-Sham.

Mens Bin Laden fortsatt var i live, forsøkte AQAP å overbevise ham om at det var riktig å etablere en islamsk stat i Jemen. Bin Laden sa nei fordi han mente det var prematurt så lenge de ikke kunne sørge for innbyggerne sine. Til tross for disse formaningene prøvde AQAP å styre innbyggerne i deler av Jemen-provinsene Abyan og Shabwa fra 2011 til 2012, et styre som inkluderte egne politistyrker, utdanning, utdeling av mat, vann, elektrisitet, og marksregulering. Senere, i 2015, grep AQAP kontrollen over Jemens femte største by, Mukalla, og styrte byen i over ett år. Der hadde AQAP større suksess enn med sine tidligere styringsforsøk.⁴² Gruppen tok kontroll over offentlige bygninger, plyndret bankene og overrakte deretter pengene til et sivilt råd som skulle være

ansvarlig for å tilby innbyggerne offentlige tjenester.⁴³ AQAP drev sin egen politistasjon, men håndhevet ikke sin tolkning av sharia med hard hånd. For å understreke at de hadde en lokal forankring unngikk de al-Qaida-navnet og kalte seg Hadramauts sønner.

Jabhat al-Nusra (JN) i Syria, som var tilsluttet al-Qaida frem til 2016, fulgte al-Qaida-lederskapets mantra om å bygge en islamsk stat «skritt for skritt». JN fokuserte på å bygge allianser med andre grupper i såkalte sharia-råd, og forsøkte å overtale lokale muslimer til å støtte al-Qaidas ideologi fremfor å tvinge dem.⁴⁴ I sharia-rådene ser JN ut til å ha støttet en blanding av sharia, sivile

is ofret ofte ideologiske hensyn for mer pragmatiske hensyn, men ikke alltid av hensyn til sivilbefolkningen.

lover og lokale skikker. Gruppa skrøt av å levere tjenester til sivilbefolkningen: vann, elektrisitet, veibygging, brødfabrikker og sykehus. I realiteten ble disse tjenestene ofte levert av humanitære hjelpeorganisasjoner. Det var mulig fordi JN, på samme måte som AQAP, var åpen for å dele makt med både andre grupper og med sivile.

AQAPs relative suksess i Jemen gjorde at strategien ble kopiert andre steder: al-Qaida i Islamske Maghreb (AQIM) gjorde fremstøt for å tekkes sivile da de forsøkte å kontrollere deler av Mali. AQIM styrte i realiteten Nord-Mali sammen med andre grupper fra mars 2012 til januar 2013, da en franskledd militær intervensjon drev dem tilbake.⁴⁵ I Somalia har al-Shabab, som har løse forbindelser med al-Qaida, også gjort forsøk på å styre befolkningen i områdene gruppa har kontrollert. I 2018 fikk gruppa medieoppmerksomhet da den innførte et forbud mot plastikkposer og fikk merkelappen «verdens første miljøvennlige

terrorgruppe».⁴⁶ Al-Shabab har også gjennomført skatteinnkreving og opprettet domstoler, og i noen områder fylt tomrommet etter den somaliske staten.

DISKUSJON: IDEOLOGI VERSUS PRAGMATISME?

IS er borte som en territoriell makt i Syria og Irak etter de massive militæraksjonene mot organisasjonen i 2017. Verken Jabhat Fatha al-Sham eller AQAP har noe reelt styre over sivile i dag. Men i alle de nevnte landene utgjør et mangelfullt sentralstyre og svak sikkerhet en risiko for at nye versjoner av disse gruppene vil gjenoppstå som «opprørsstyrer». IS er i fremvekst i Afghanistan, vest- og øst-afrikanske land, og er også aktive i Sørøst-Asia.⁴⁷

Som vist ovenfor, er den mest slående forskjellen mellom IS og al-Qaida hvordan de forholder seg til sivile. Al-Qaida-tilknyttede grupper, til tross for stor variasjon seg imellom, har en lengre tidshorisont. Deres strategi ser ut til å være å gradvis vinne sivils støtte og underspille sin langsiktige plan om et kalifat. Noen underspiller til og med sin forbindelse til al-Qaida og åpner for brede allianser med andre grupper. Det er stor variasjon i hvorvidt de håndhever strenge sharia-lover. IS solgte seg derimot inn som «statsbygger» fra første stund, viste ingen toleranse for andre grupper, og stod for en kompromissløs håndheving av sharia-lover. Dette bildet har gruppa rendyrket i sin propaganda.

Både al-Qaida og IS har samtidig vist seg å være mer fleksible i praksis enn de er i sin offisielle kommunikasjon. Det er ingen tvil om at mange av IS sine handlinger har vært styrt av gruppas ideologi. Ideen om at apokalypsen nærmer seg ser ut til å ha avgjort timingen for å etablere et kalifat. Men ofte er ikke grensen mellom ideologi og strategi klar og tydelig. I tilfellet IS forsterket statsbyggingsprosjektet gruppas appell og rekruttering, og førte dermed til at «staten» ble mer reell fordi

jihadister strømmet til for å bidra. Min forskning tyder på at jihadistgruppers vekst og fall avhenger av langt flere faktorer enn deres forhold til ideologi. Mange av disse faktorene er høyst pragmatiske. Is ofret ofte ideologiske hensyn for mer pragmatiske hensyn, men ikke nødvendigvis av hensyn til sivilbefolkningen. I mange tilfeller der kortsiktige militære hensyn eller hensyn til individuelle is-medlemmer tilsa det, valgte is bort sitt eget statsbyggingsprosjekt.⁴⁸ Det er også flere eksempler på at gruppa justerte sin offisielle ideologi etter forhold på bakken. Da gruppa mistet kontroll over landområder, var ikke lenger territoriell kontroll viktig i is-propagandaen. Abu Bakr al-Baghdadi hevdet til og med i 2017 at gruppas tap av terreng i Syria egentlig var en velsignelse. «Vår tålmodighet og standhaftighet vil spre frykt blant de vantro», hevdet han i en offentlig uttalelse, og sa at den globale agendaen var viktigere enn å kontrollere landområder.⁴⁹

Når det gjelder al-Qaida-tilknyttede grupper, har JN og AQAP vært mer tro til Zawahiris visjon om å sakte, men sikkert bygge folkelig støtte. JN presenterte seg selv mer som en nasjonalistisk gruppe som var del av et bredere opprør i Syria. Gruppa lovet å etablere et emirat bygget på sharia etter å ha bygget støtte i befolkningen.⁵⁰ Etter at ISI vokste frem i Syria og Irak, hevdet JN at de hadde etablert et emirat i Idlib-provinsen. Samtidig har ikke gruppa krevd å styre alene, men unngått å komme på kant med lokale familier og andre grupper. Gruppa hadde en langt mindre brutal tilnærming til å håndheve sharia enn is hadde. Al-Qaida har generelt forsøkt å fremstå som et mindre brutalt alternativ til is.

Det faktum at al-Qaidas sentrale lederskap har akseptert forsøk på styring og statsbygging under sitt banner, kan tyde på at organisasjonen frykter de skal tape konkurransen mot is om å være jihadistbevegelsens globale spydspiss. Som et svar på konkurranse med is og andre grupper, har al-

Qaida oppfordret sine tilknyttede grupper til å bli del av lokale kamper og integrere seg i befolkningen. I praksis betyr det å styre sivile, selv om det er imot et sentralt element i al-Qaidas ideologi. Denne utviklingen viser at al-Qaidas ideologi ikke er statisk, men fleksibel og opportunistisk. Dette er først og fremst en reaksjon på is og dens forløpere, som lovet folk håndgripelige tjenester og styre. Når al-Qaida viser en viss fleksibilitet og vilje til å samarbeide med andre grupper, kan det gi en fordel i konkurransen mot is. Al-Qaida har lagt seg på en linje der forbindelsen mellom det sentrale lederskapet og «undergruppene» har blitt mindre tydelig. Tilknyttede grupper trenger ikke nødvendigvis å inkludere «al-Qaida» i navnet sitt. Som Anne Stenersen har konkludert,⁵¹ er det nok riktigere å betrakte al-Qaida som en revolusjonær fortropp som forsøker å spre sitt budskap verden over, snarere enn en kjerne som styrer «grener» for å erobre og kontrollere landområder. Å være tilknyttet al-Qaida vil ikke si å være underordnet al-Qaida.

KONKLUSJON

Is og dens forløpere har hatt statsbygging som sin eksistensberettigelse helt fra de tok form, mens for al-Qaida har statsbygging vært et fremtidig og lite konkretisert mål. Denne artikkelen har vist hvordan begge bevegelsene har møtt utfordringer som i praksis har fått dem til å gå på akkord med egne ideologiske dogmer om statsbygging. Funnene presentert her bidrar til å nyansere det noe forenklede bildet av opprørsgrupper som enten ideologisk motiverte statsbyggere eller rene utnytttere. Samtidig tyder funnene på at jihadistgrupper ikke nødvendigvis er mer ideologisk rigide enn andre opprørsgrupper som styrer. For is sin del var statsapparatet de hevdet å styre så dysfunksjonelt at de mistet folkelig støtte, blant annet fordi kortsiktige militære hensyn ble prioritert. For al-Qaidas del har det sentrale leder-

skapet akseptert at tilknyttede grupper etablerer «stater», selv om ingen av dem har blitt veldig omfattende eller langvarige. En konklusjon man kan trekke av de siste årenes mange forsøk på «jihadiststater», er at jihadistgrupper er reaktive, slik også andre opprørsgrupper er. De reagerer på oppførselen til andre grupper, på hendelser på slagmarken, og på befolkningens forventninger i krigssonene de opererer i. Konsekvensen blir ofte at ideologier endres og tilpasses disse nye realitetene.

• f •

MATHILDE BECKER AARSETH har en PhD i Midtøstenstudier.

- 1 IS, «En rundtur i administrasjonen av staten, wilayat al-Raqqa», video, april 2016, jihadology.net/2016/04/03/new-video-message-from-the-islamic-state-a-tour-in-the-administrations-of-the-state-wilayat-al-raqqah/
- 2 Se for eksempel Rukmini Callimachi, «The ISIS Files», The New York Times, April 4 2018.
- 3 Se for eksempel Jesse S. G. Wozniak, «We Are Going To Prove We Are a Civil and Developed Country: The Cultural Performance of Police Legitimacy and Empire in the Iraqi State», The British Journal of Criminology 57, no. 4 (2017): 919. Mona Mahmood, «Life in Mosul one year on: 'Isis with all its brutality is more honest than the Shia government'», The Guardian, 10 June 2015. Caris and Reynolds, «ISIS Governance in Syria.» Mariam Karouny, «In Raqqa, ISIL governs with fear and efficiency.» The National, 4 September 2014. Charles R. Lister, "Profiling the Islamic State" (Doha, Qatar: Brookings Doha Center, 2014).
- 4 Eksempler på den sistnevnte tendensen er Angel Rabasa et al., *Ungoverned Territories. Understanding and Reducing Terrorism Risks* (Santa Monica, CA: RAND Corporation, 2007)., Anne L. Clunan and Harold A. (ed.) *Trinkunas, Ungoverned Spaces* (Stanford, CA: Stanford Security Studies, 2010).
- 5 Stathis N. Kalyvas, *The Logic of Violence in Civil War* (New York: Cambridge University Press, 2006).
- 6 Jeremy M. Weinstein, *Inside Rebellion* (New York: Cambridge University Press, 2007)
- 7 Reno, William. «Predatory Rebellions and Governance: The National Patriotic Front of Liberia, 1989–1992» in *Rebel Governance in Civil War*, edited by Ana Arjona Nelson Kasfir, Zachariah Mampilly. New York: Cambridge University Press, 2015.
- 8 Brynjar Lia, "Understanding Jihadi Proto-States", Perspectives on Terrorism 9, no. 4 (2015): 35.
- 9 Nelly Lahoud, *The Jihadis' Path to Self-destruction* (London: Hurts & Company, 2010), 1–26.
- 10 Funn som er presentert i denne artikkelen er tilknyttet forfatterens PhD ved Universitetet i Oslo 2015–2020, og den kommende boka Mathilde Becker Aarseth, *Mosul under ISIS: Eyewitness accounts of life in the caliphate* (London: I.B. Tauris, 2021). Forfatteren vil gjerne takke Babylons redaksjon og to anonyme fagfeller for gode innspill på en tidligere versjon av artikkelen.
- 11 Aymenn Jawad Al-Tamimi, «Archive of Islamic State Administrative Documents», aymennjawad.org/2015/01/archive-of-islamic-state-administrative-documents
- 12 Nelson Kasfir, "Rebel Governance. Constructing a Field of Inquiry", in *Rebel Governance in Civil War*, ed. Ana Arjona, Nelson Kasfir, and Zachariah Mampilly (Cambridge: Cambridge University Press, 2015), 24.
- 13 Anthony Richards, "Conceptualizing Terrorism", *Studies in Conflict & Terrorism* 37, no. 3 (2014): 213.
- 14 Ana Arjona, Nelson Kasfir, and Zachariah Mampilly, eds., *Rebel Governance in Civil War* (New York: Cambridge University Press, 2015), 1.
- 15 Se for eksempel Angel Rabasa et al., *Ungoverned Territories. Understanding and Reducing Terrorism Risks* (Santa Monica, CA: RAND Corporation, 2007)., Anne L. Clunan and Harold A. (ed.) *Trinkunas, Ungoverned Spaces* (Stanford, CA: Stanford Security Studies, 2010).
- 16 Lia, "Understanding Jihadi Proto-States", 32.
- 17 Ibid.
- 18 Ibid., 36.
- 19 Anne Stenersen, Thirty Years After its Foundation – Where is al-Qaida Going?, vol. 11, 2017 (2017), Al-Qaida, terrorism, insurgency, strategy, external operations.
- 20 Se for eksempel Osama Bin Ladens tale i forbindelse med angrepene i USA 11.09.2001. Recorded message from Osama Bin Laden, [youtube.com/watch?v=IHInbQcyg2Y](https://www.youtube.com/watch?v=IHInbQcyg2Y)
- 21 Al-Qaidas nåværende leder Ayman al-Zawahiri har fortsatt denne linjen. Se for eksempel Sajjan M. Gohel, Deciphering Ayman Al-Zawahiri and Al-Qaeda's Strategic and Ideological Imperatives, vol. 11, 2017 (2017), Ayman al-Zawahiri, al-Qaeda, Bin Laden, terrorist organizations, Islamic State, Jabhat Fateh al- Sham, Taliban, Egypt, Iran.
- 22 William McCants, *The ISIS Apocalypse: The History, Strategy, and Doomsday Vision of the Islamic State* (New York: St Martin's Press, 2015), 11.
- 23 Ibid., 146.
- 24 Truls Hallberg Tønnessen, "The Group that wanted to be a State: The 'Rebel Governance' of the Islamic State", in *Islamists and the Politics of the Arab Uprisings. Governance, Pluralisation and Contention*, ed. Hendrik Kraetzschmar and Paola Rivetti (Edinburgh: Edinburgh University Press, 2018).

- 25 Se for eksempel Tallha Abdulrazaq and Gareth Stansfield, "The Enemy Within: ISIS and the Conquest of Mosul", *The Middle East Journal* 70, no. 4 (2016).
- 26 Stig Jarle Hansen, "Unity Under Allah? Cohesion Mechanisms in Jihadist Organizations in Africa", 44, no. 4 (2018): 596.
- 27 Sukanya Podder and Scott Gates, "Social Media, Recruitment, Allegiance and the Islamic State", *Perspectives on Terrorism* 9, no. 4 (2015): 113.
- 28 Tønnessen, Truls. «Al-Qaida in Iraq: The Rise, the Fall and the Comeback.» PhD thesis, University of Oslo, 2015, 300.
- 29 Zawahiri's letter to Zarqawi, Combatting Terrorism Center, ctc.usma.edu/app/uploads/2013/10/Zawahiris-Letter-to-Zarqawi-Original.pdf
- 30 Tønnessen, "The Group that wanted to be a State: The 'Rebel Governance' of the Islamic State", 56.
- 31 Muhammad Al-Ubaydi et al., "The Group That Calls Itself a State: Understanding the Evolution and Challenges of the Islamic State," (Westpoint: Combatting Terrorism Center, 2014), 14.
- 32 IS hevdet for eksempel at 470 saker hadde blitt løst i løpet av den første måneden gruppa kontrollerte Raqqa, The Islamic State, «khayr umma», jihadology.net/2014/05/28/al-furqan-media-presents-a-new-video-message-from-the-islamic-state-of-iraq-and-al-sham-for-the-good-of-the-ummah/; The Islamic State, "ras??il min ar? al-mal??im #12", 2013, jihadology.net/2013/11/23/al-furqan-media-presents-a-new-video-message-from-the-islamic-state-of-iraq-and-al-sham-messages-from-the-land-of-epic-battles-12/
- 33 Erika Solomon, Robin Kwong, and Steven Bernard, "Isis Inc: How oil fuels the jihadi terrorists", *Financial Times* 2016.
- 34 Mara Revkin, "Does the Islamic State Have a 'Social Contract'? Evidence from Iraq and Syria", (The Program on Governance and Local Development: Yale University and University of Gothenburg, 2016).
- 35 Mathilde Becker Aarseth, "Resistance in the Caliphate's Classrooms: Mosul Civilians vs IS", *Middle East Policy* 25, no. 1 (2018).
- 36 Intervju med lærer fra Mosul, intervjuet i Debaga-leiren, 11.10.2016
- 37 The Islamic State, «The Structure of the Khilafa», video, July 2016, videopress.com/v/tv16QF5r
- 38 The Islamic State, "A call to all Muslims doctors, engineers, scholars and specialists", Dabiq, July 2014.
- 39 Intervju med en administrativ leder på et sykehus i Mosul, intervjuet i Mosul den 24.04.2018.
- 40 Intervju med lege ved et sykehus i Mosul, intervjuet i Erbil, 19.04.2018.
- 41 Intervju med mann fra Mosul, intervjuet i Khazer-leiren, 17.04.2018.
- 42 "Yemen's al-Qaeda: Expanding the Base", (International Crisis Group, 2018).
- 43 Daniel R. Green, "Defeating Al-Qaida's Shadow Government in Yemen," (The Washington Institute for Near East Policy, 2019), 27.
- 44 Samuel Heller, "The Governance Strategy of Jabhat al-Nusra and Jabhat Fatah al-Sham", ed. Aaron Y. Zelin, *How Al-Qaida Survived Drones, Uprisings and the Islamic State* (The Washington Institute for Near East Policy, 2017), washingtongroup.org/uploads/Documents/pubs/PolicyFocus153-Zelin.pdf.
- 45 Lia, "Understanding Jihadi Proto-States", 35.
- 46 Bethan McKernan, "Eco-Jihad: Are Islamic extremists really embracing saving the planet?", *The Independent*, 12 July 2018.
- 47 FNs sikkerhetsråd, 20.01.20, «Twenty-fifth report of the Analytical Support and Sanctions Monitoring Team submitted pursuant to resolution 2368 (2017) concerning ISIL (Da'esh), Al-Qaida and associated individuals and entities», undocs.org/S/2020/53
- 48 Aarseth, "Resistance in the Caliphate's Classrooms: Mosul Civilians vs IS".
- 49 Nelly Lahoud, «How will the Islamic State endure?» The Survival Editor's Blog, 31 October 2017.
- 50 Charles R. Lister, "Profiling Jabhat al-Nusra", (Brookings, 2016), 25-26.
- 51 Stenersen, Thirty Years After its Foundation - Where is al-Qaida Going?, 11.